



NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

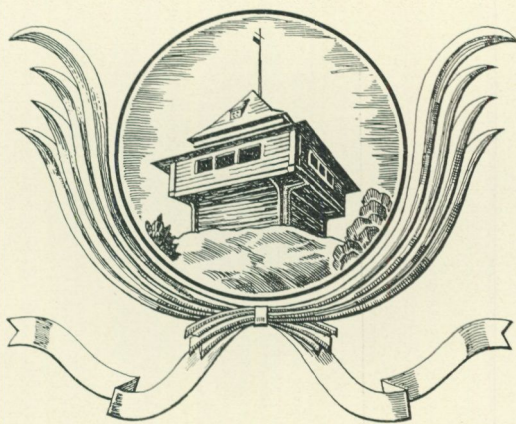
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N



1 9 3 2

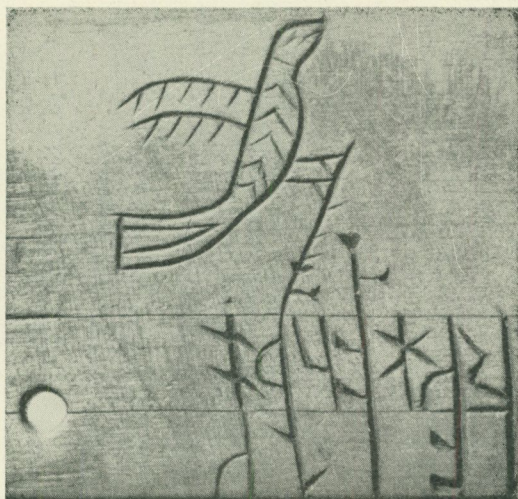
Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.



Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932



RUNSTAVEN, EN URSVENSK RÅD- GIVARE ÅT SVERIGES BÖNDER

AV NILS LITHBERG.

I det berömda memorial, genom vilket konung Gustav II Adolf med biträde av Johan Buræus den 20 maj 1630 lade grunden till vårt riksantikvarieämbete, föreskrives, att rikets antikvarier och hävdesökare bl. a. skola inhämta upplysningar om allehanda kalendrar och runstavar »i hwadh form eller skippelser dhe wara kunne». — Runstaven, det är böndernas gamla runalmanacka, »den gamla Svenska Hushålls-almanackan».

Det finns ett gammalt talesätt, att den som ingen klocka har

Vignett. Fig. 1. Detalj av runkalender i trä, Linköpings stift. Göken på kvist å Markus 25. 4. Nordiska museet 175,015.



Fig. 2. Detalj av runstav från Uppland. Kapell å Gertrud 17. 3., plog å Bengt 21. 3., krona å Marie beb. 25. 3. Nordiska museet 25,371.

och ingen almanacka, »han lefver änna som på en slump». Vi i vår radioupplysta tid ha svårt att riktigt fatta vad almanackan i forna tider betydde, men vad som är alldeles säkert det är, att den under många generationer hörde till de allra viktigaste inventarierna i gården. Almanackan innehöll upplysningar om väderleken för alla dagar i året, och eftersom dessa upplysningar voro mera bestämda än våra dagars väderleksrapporter, stämde de också ännu mera sällan. Efter almanackan rättade bonden sina sysslor. Med särskilda tecken funnos i äldre almanackor angivna vilka dagar man kunde låta åder, vilka dagar som voro bra att så och plantera, vilken tid man borde lägga grunden till hus o. s. v. I almanackan kunde bonden notera tiden, när hans ko skulle kalva eller hans sugga skulle få smågrisar, fast han här hade även andra hjälpmedel. Ett sådant var att göra ett riss vid roten av tumnageln, då varade suggans dräktighetstid precis så länge som det behövdes för att risset skulle växa ut i nagel-spetsen, d. v. s. 18 veckor.

Efter almanackan kände bonden vidare tiden för de stora rörliga festerna under årets första hälft — fastlag, påsk och pingst. Och kännedomen härom var av betydelse icke endast för festerna

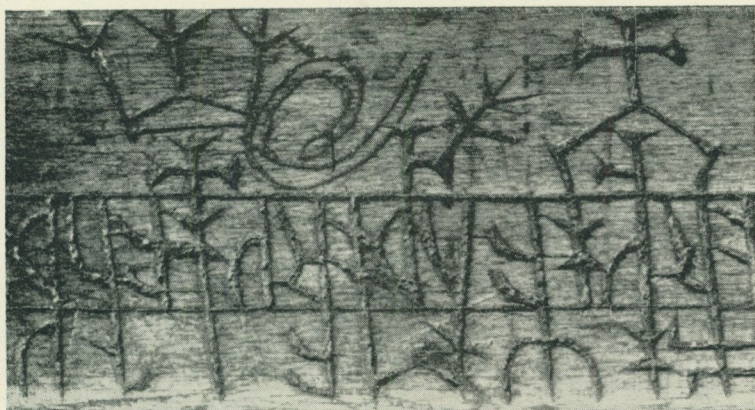


Fig. 3. Detalj av runstav från Linköpings stift. Kapell å Gertrud, orm och ris å Bengt, krona å Marie beb. Nordiska museet 175,068.

som sådana utan också för att veta tiden för viktiga marknader. I äldre tider voro nämligen marknaderna intimt knutna vid de kyrkliga högtiderna. De marknader, som inföllo på midsommarsdagen, vid Mikaeli (29/9), Tomasmässa (21/12), m. fl., voro lätta att hålla reda på, då de hade fasta data, men marknaderna under första halvåret voro i stor utsträckning beroende av påskterminen. Sålunda inföll den stora vintermarknaden i Strängnäs, den s. k. Samtingen, på första söndagen i fastan, vårmarknaden i Hälsingborg hölls fjärde onsdagen i fastan, Sigtuna hade sin stora marknad torsdagen före fastan, Lund Kristi Himmelsfärdsdag, Vadstena torsdagen efter pingst o. s. v. Då nu påskveckan alltid faller under fullmåne, blevo ett flertal marknadsterminer i yttersta hand beroende av månens växlingar. Och detsamma gällde ännu en stor marknad, Uppsala Disting, vilken firades under andra fullmånen efter jul, säkerligen med rötter nere i hednatidens festkalender.

Den första svenska almanackan trycktes 1540, men först under 1600-talet fingo almanackorna en större spridning. Det hjälpmedel, man förut betjänat sig av, var runstaven. Oftast uppträder denna under formen av ett träsvärd med en mängd



Fig. 4. Detalj av samma runkalender som fig. 1. Kors å Korsmässa om höst
14. 9., bock å Matts 21. 9.

olika tecken och figurer, som för lekmannens ögon te sig som det rena trolleriet. Men med hjälp av dessa figurer kunde bonden icke blott säga på vilka veckodagar det löpande årets olika data inföll; den som var riktigt säker i sina stycken, kunde ange veckodagarna för årets data under vilket år som helst, sedan han först räknat ut dettas s. k. söndagsbokstav, och dessutom kunde han för det löpande året, liksom för varje annat år, ange, när månens nytändningar inträffade, och sålunda också utleta såväl påskfullmåne och påskdag som också alla de för hans ekonomi så betydelsefulla marknadsdagarna. På staven fanns nämligen en rad runor bestående av de sju första mynderna i runalfabetet — en runa för varje veckodag — och dessa upprepades 52 gånger, d. v. s. lika många gånger som veckorna i året, och slutligen betecknade en tilläggsruna årets 365:te dag. Under denna veckodagsrad fanns en annan rad runor, vilka hade talvärden efter sin ordning i runraden, så att första runan

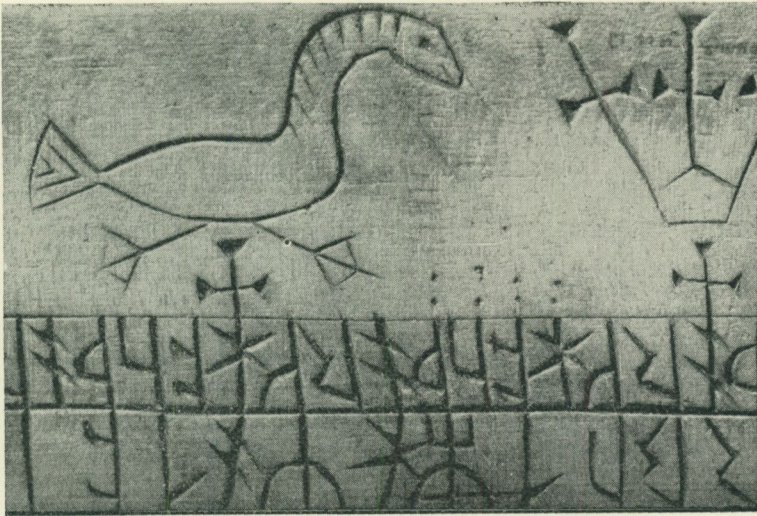


Fig. 5. Detalj av samma runkalender som fig. 1. Krona å Allhelgona 1. 11.,
gås å Mårten 11. 11.

¶ betydde 1, åttonde runan † betydde 8, tolfte runan ↑ betydde 12 o. s. v. Med hjälp av dessa runsiffror kunde man ange månens lopp under året, man kunde bestämma påsk och pingst och, vad som var det icke minst viktiga, man kunde förutsäga ny och nedan. I ny borde nämligen de flesta företag utföras, ty liksom månen då tilltar, så tilltar och förkovras allt annat som nu påbörjas. Fast det heter också, att det som skall växa uppåt och ovan jord skall sås i ny, men det som skall gro under jorden i nedan. I nedan skulle också gärdselvirke och byggnadsskog fällas och helst i marsnedan, om det skulle bli varaktigt, träd till bränsle däremot skulle huggas i ny, annars kom veden att svartna i spiseln.

Redan i de avseenden, som nu berörts, var runstaven en viktig rådgivare åt bonden, men dessutom innehöll den liksom en hel krönika över året. Genom särskilda figurer betecknades alla de dagar, bonden hade att särskilt iakttaga. Påsmässa (25. 1.)

betecknades av ett svärd, nu var halvfallen snö och halvätet hö, d. v. s. det var mitt i vintern. Bengtsdagen (21. 3.) betecknades på vissa stavar — särskilt de uppländska — med en plog, ty nu skulle vårplöjningen börja, fig. 2; på andra stavar — de östgötska — var här en orm utsatt, fig. 3, vilket skulle beteckna, att ormarna nu kröpo fram ur sin vinterdvala. De voro emellertid ännu icke giftiga; det blevo de först Tiburtiusdagen (14. 4.). Den dagen kallades »första sommardag» och var på runstaven utmärkt genom ett träd med uppåtriktade grenar, angivande att lövsprickningen och våren nu skulle börja. På motsvarande sätt var »första vinterdag», Calixtusdagen (14. 10.), utmärkt av ett träd med slokande grenar. Markusdagen (25. 4.) har en fågel, nu är det »Markus med göken» och göken kommer, fig. 1. På andra håll ansågs göken icke komma förrän första maj, och då stod fågeln över den dagen. Bonde-Knut (10. 7.) skall slåttern börja, och därför står här en lie, fig. 6. Mattsmässa (21. 9.) skulle bockarna gällas o. s. v., fig. 4. Mest berömda äro tecknen för julen. Vid julens början stå ett eller flera uppresta horn till betecknande av den rundliga förplägnad, som nu vankas, men 20:de dag Knut då står hornet upp och ned, ty nu är julen slut och ölet utdrucket. Mårtensdagen har naturligtvis gåsen som sitt märke, fig. 5.

Vanligare än de nu anförda tecknen äro dock de från den kyrkliga symboliken hämtade attributen, kronan över jungfru Marias olika dagar, kniven på den hudflängde S:t Bartolomei dag, Andreaskorset på Andersdagen, hjulet på Katarinadagen, ankaret på Clemensdagen o. s. v. Här kunna vi också finna särdeles lustiga folkliga omtydningar. Den Hel. Birgittas dag (7. 10.) var med hänsyftning på de uppenbarelser hon nedskrev, utmärkt av ett bokställ med en uppslagen bok. Detta tydde bönderna som en karda, härav uppkom talesättet, att man nu skulle börja karda ullen, och så kom seden, att man på Sankt Britas dag skulle börja att sitta kväll — ett kuriöst exempel på talesättets makt över folkseden. S:t Mikael's dag (29. 9.) var utmärkt av en våg eller en lur, men luren missförstods och

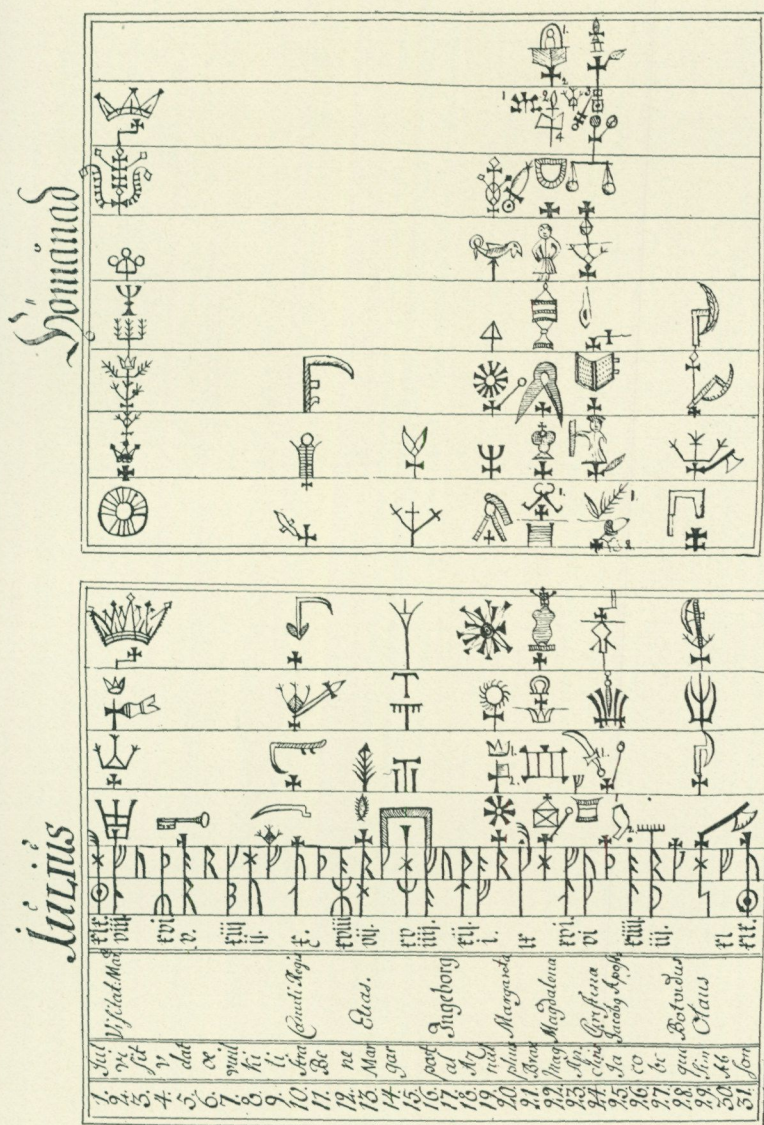


Fig. 6. Ur Rhezelii runstavsbeskrivning från 1630-talet, kopia 1699. Handskrift i Kungl. biblioteket.



Fig. 7. I runstavskunskapen undervisade fäderna sina söner och mödrarna sina döttrar. Ur Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken, 1555.

gjordes — under påverkan från vågen — till ett bessman, och så sades det, att bessmanet betydde, att husmodern nu skulle väga in sina varor från sommaren. På liknande sätt har Sankt Eriks svärd blivit ett sädesax i anslutning till det allkända: »När Erik ger ax, ger Olov kaka.»

Genom allt detta blev runstaven en oundgänglig följeslagare åt bonden i de små växlingarna i hans skiftesfattiga liv. Den landsflyktige biskopen Olaus Magnus berättar också i det arbete om »De nordiska folkens liv», som han utgav i Rom 1555, att de svenska bönderna enligt gammal plägsed använde runstavarna att stödja sig på, när de gingo till kyrkan, »och när de så träffa samman», fortsätter han, »pläga de med hjälp av tillförlitliga beräkningar draga sina slutsatser om det kommande årets beskaffenhet, varvid de törhända komma sanningen närmare än andra, som hängiva sig åt spekulativa vetenskaper och bedrägliga teckentydningar.» Och han berättar också, att fäderna undervisa sina söner i runstavskunskapen, ja, även mödrarna sina döttrar, antingen i hemmen på lediga dagar eller under gåendet

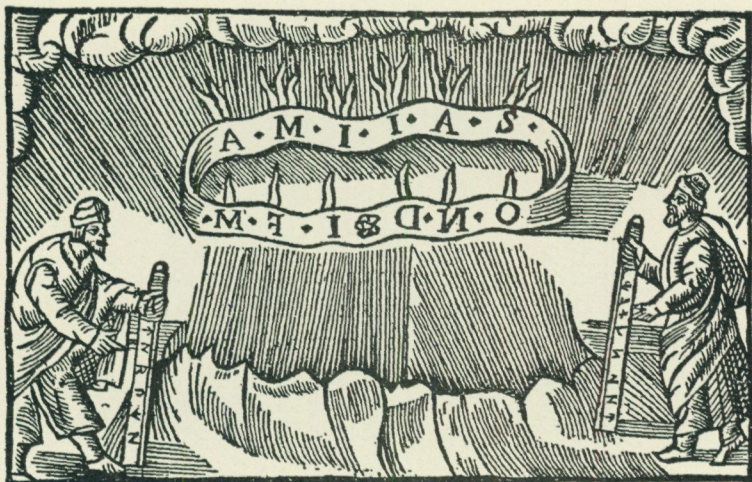


Fig. 8. Runstaven styr tidens gång och vandrarens steg. Ur Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken, 1555.

till kyrkan, så att de dag för dag förkovras i kunskaper och praktisk erfarenhet rörande denna konst, fig. 7 (Ol. Magn. Lib. I, cap. 34).

Att detta icke är enbart en skönmålning av Olaus Magnus framgår av många andra utsagor. Jag skall nöja mig med att anföra ett par exempel på förhållandena mer än 100 år efter att Olaus Magnus lämnat landet. I det inledningsvis berörda kungliga memorialet hade föreskrivits icke enbart att efterforska runstavar och utleta deras åtskillnad på olika orter, utan ock att »förfara, huru ägarna själve dem förstå, deras namn som däri kloka finnas dem till berömmelse anteckna, så ock huru många (runstavar) i var socken äro funne». I samband härmed förtecknades från Fresta socken i Uppland 14 runstavar med den anmärkningen, att 44 personer förstå dem och en kan skära stavar, i grannsocknen Hammarby funnos omkring 1630 22 stavar och 50 som förstodo dem. År 1634 förtecknades från 11 socknar i Kalmar län 55 runstavar, därav från Misterhult 12 st. Om Nils i Sanhult i Döderhults s:n heter det, att han »kan skära

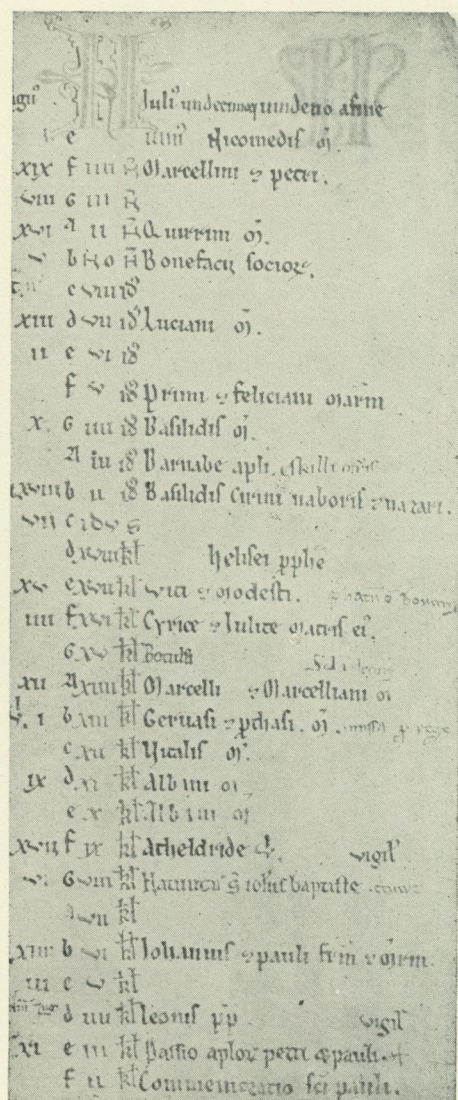


Fig. 9. Juni månad enligt Vallentuna-kalendariet
från 1100-talets slut.

ГЛАВНОЕ

11R11K 11Ψ1R 11*11

[illegible]

Fig. 10. Juni månad enligt gotländsk runkalender från 1328.
Efter Worm.

dem ok är nog slug att räkna på dem». Bengt i Vi i Källa s:n på Öland ägde vid samma tid en stav i svärdsform och två andra runkalendrar väl skurna av hans fader, och det tillägges, att »denne gamle man, bemälte Bengt i Vi, är ock mähta klok på dem, ock må han berömmas för alle på Öland derutinnan». Rhezelius har också i en handskrift, som visserligen icke är bevarad i original, men som är känd genom ett par vid 1600-talets slut verkställda avskrifter, sammanställt ett antal tecken, som förekommo på olika runstavar och troligen även kompletterat dessa med tecken, som han sett på andra bildkalendarier, fig. 6.

Det nu anförda torde vara tillräckligt för att visa, vilken i fullaste mening folkets egendom runstaven var, ännu ner mot 1600-talets mitt. Och något senare betygar Loccenius att runstaven har en dubbel användning, både att styra tidens gång och vandrarens steg, »sese commendat usu duplici, dum rector temporis atque pedum», fig. 8.

Då Gustav II Adolf utfärdade sitt memorial för rikets antikvarier och hävdasökare, var detta icke förestavat av enbart historiska intressen, det låg även en politisk grund bakom. Det unga uppåtsträvande svenska riket behövde för sin auktoritet en vördnadsvärd historia. Därför måste alla skrivna dokument insamlas och genomforskas, och när de skrivna dokumenten tröto, måste urkunderna sökas på annat håll, i forntida lämningar, i folkets sägner och berättelser, i de ålderdomliga minnen, som folkspråket eller ortnamnen kunde bevara. Härtill kom den mycket besvärande omständigheten, att den danske läkaren och fornforskaren Ole Worm redan i årtal varit sysselsatt med just sådana forskningar för att hävda uråldrigheten i Danmarks historia, och att hans resultat med alla medel måste grundligt vederläggas. Nu hade Worm 1626 under titeln *Fasti danici* utgivit ett stort arbete om danskt kalenderväsen och därvid även behandlat de nordiska runkalendrarna. Man förstår vilka tankar det måste ha väckt i Sverige, när man där, sid. 2, fick läsa bl. a., att danskarna, som i begåvning icke stå några andra efter, vissa tider härskat över hela Norden och andra delar av världen;



Fig. 11. Fickkalender från 1560, den s. k. Erik XIV:s almanacka.
Kungliga biblioteket.

sina bokstäver kallade danskarna runor, och genom att på trä och pergament inrista runor och andra tecken sökte de ge de mindre kunniga begrepp om tideräkningen. Och så skriver Worm, anf. arb. s. 11: »Att normän och svenskar fått runkalendrarna från danskarna bevisas i synnerhet därav, att den andliga odlingen i allmänhet står högre här hos oss (danskar), samt att i hela världen alla konstfärdigheter liksom innebyggarna själva småningom utbredd sig norrut till de omildare luftstrecken» (efter O. Almgren i Fornvännen 1931, sid. 29 o. f.).

Men när nu det svenska patriotiska nitet riktades på runstaven, fick det om någonsin en fullträff. Ty runstaven är verkligen en uteslutande svensk sak, så svensk, att den, fränsett ett par undantagsfall i Blekinge och Värmland, saknas i alla våra gammaldanska och gammalnorska provinser. De stavar, som Worm beskrev såsom danska, visa sig också vid en närmare granskning antingen härstamma från svenskt influerade delar av Norge

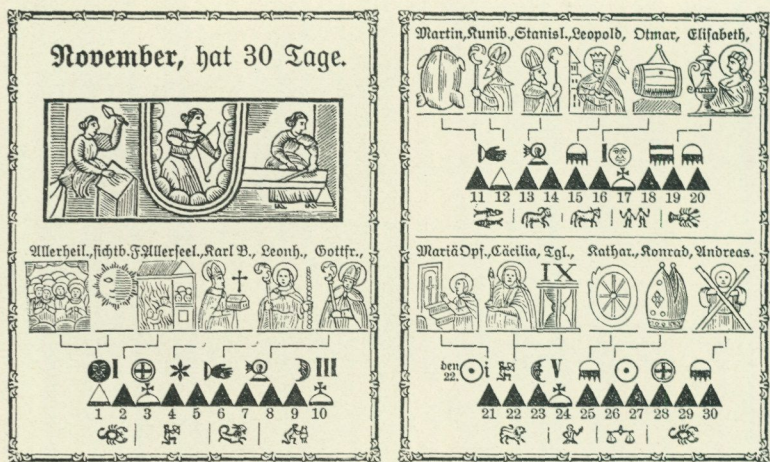


Fig. 12. Bildalmanacka från Österrike, tryckt i Graz 1929.

eller vara av rent svensk härkomst, och den runkalender på pergament från år 1328, som han återger, är skriven på forn-gotländska, fig. 10.

Både i Norge och Danmark finnas kalenderstavar, men av en helt annan typ än de svenska. De norska ha, om man frånser några runstavar från gränsbygderna mot Sverige, endast skåror för att beteckna årets dagar samt tecken för märkedagarna, dylika s. k. primstavar förekomma i Sverige i Skåne, Bohuslän, Dalsland, Värmland, Härjedalen och Jämtland. De danska stavarna skilja sig från de norska genom att de stundom ha talen för månens nytändningar angivna medelst en art strecksiffror, som även förekomma i Tyskland och Mellaneuropa. Denna danska primstavstyp går i Sverige upp till Älvsborgs län.

De verkliga runstavar, som nu bevaras i svenska och utländska samlingar, torde uppgå till inemot 1,000. Där direkta upplysningar om härkomsten saknas, är denna i regel dock lätt att fastställa. I fråga om märkedagarna ansluta sig nämligen runstavarna till resp. stiftskalendarier. Dessas helgonlängder förete en hel del avvikelser sinsemellan. I Strängnäs stift firades den



Fig. 13. Bildalmanacka från S:t Olofs socken, Skåne. Nord. mus. 162, 630.

Helige Eskils dag den 11 juni, i hela det övriga Sverige den 12 juni; den Heliga Elin av Skövde firades i Skara stift den 30 juli, i det övriga Sverige den 31 juli; Annadagen inföll i Sverige den 9 dec. men i Åbo stift var den förlagd till den 15 dec. Dessa och många andra särdrag återfinnas på runstavens olika landskapstyper, på sörmlandsstavarna är vidare Botvidsdagen (28. 7) i regel utmärkt, på stavarna från Västmanland och Dalarna David (25. 6.) o. s. v. Egendomligt nog förekomma också på vissa upplandsstavar ett par dagar, som icke kunna med bestämdhet namngivas, den ena är den 11 maj, vilken saknar namn i samtliga svenska medeltidskalendrier, den andra dagen är den 6 nov. I 1700-talets förklaringar över runstaven säges härmed betecknas Gustav Adolfs dödsdag, men då denna dag med samma tecken finnes angiven redan å den stav, konungen erhöi i nyårgåva av sin vän Buræus år 1615, fig. 18, kan det icke vara Lützendagen som avses. Utom i fråga om helgonlängderna finnas olikheter i runtyper, i märkedagsfigurer, i stavens hela form, som underlätta härkomstbestämningarna. Och det visar sig, att de rikaste runstavsbbygden äro det gamla Linköpingsstiftet,

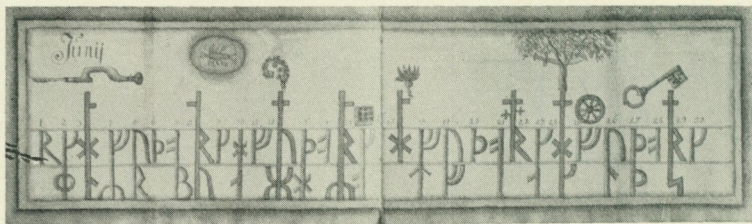


Fig. 14. Runalmanacka från 1685. Tillhört den Törnhjemska samlingen under början av 1700-talet. Skara museum.

omfattande Östergötland och Kalmar län, samt Uppland och Dalarna. Från Bergslagen och Västergötland är materialet sparsammare och i Älvsborgs län befinna vi oss redan utanför runstavsområdet. Däremot förekommer runstaven i Finland och i svenskbygderna i Östersjöprovinserna; Nordiska museet äger t. o. m. ett par runkalendrar, som under slutet av förra århundradet förvärfvades nere i Gammalsvenskby. Från svenskarna har runstaven vandrat över till finnarna, och dess östgräns ligger i Karelen, där östeuropeiska primstavar, besläktade med de norska och danska, ta vid. Norrut har runkalendern spritt sig till lapparna.

Av denna geografiska översikt framgår, att vi med rätta kunna beteckna runstaven som en rent svensk företeelse, ett av de få, om icke rent av det enda ursvenska föremålet i hela vårt allmogeinventarium. I museerna i Moskva och London, i Leyden och Madrid och på otaliga andra håll ute i Europa finna vi runkalendrar skurna i trä, och i regel synas de ha kommit dit som presenter furstliga personer emellan eller som souvenirer mellan vetenskapsmän. De äro ofta utställda som märkliga rariteter från den gamla nordiska kulturen, men alla bära de sina bestämda kännemärken från olika bygder av det gamla svenska väldet.

(.) Då vi säga, att runstaven är en rent svensk sak, är detta icke så att förstå, som skulle hela idéen att för tideräkning använda en trästicka med inskurna märken vara av svensk upprinnelse.

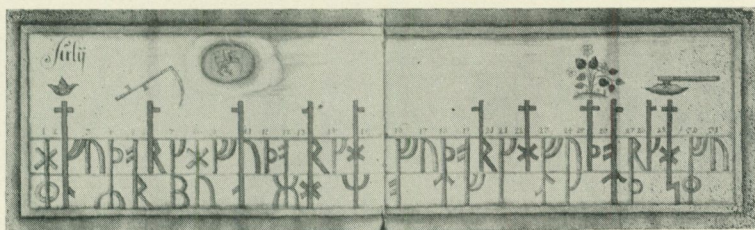


Fig. 15. Runalmanacka samma som fig. 14. Almanackan är målad på papper.

Tvärtom är detta ett påfund, som synes tillhöra mänsklighetens barndom. På Nikobarerna i Bortre Indien, i Nordasien, i Ryssland, i Balkanländerna, i Nordnorge finna vi trästavar med inskurna streck för var och en av årets dagar och med festdagar eller helgdagar särskilt markerade, det är från dem som den vanliga norska primstaven är en vidare utveckling, och en ytterligare fullkomning av dylika stavar möter oss i Danmark och hos södra Englands allmoge. Med största sannolikhet ha träkalendrar motsvarande de norska primstavarna en gång funnits även i de gamla centralsvenska bygderna, men när den lärda kyrkokalendern, troligen på 1100-talet, blev bekant hos oss, voro runorna ännu en levande kunskap. Den lärda kalendern hade som tecken för veckodagarna alfabetets sju första bokstäver, A—G, upprepade vecka efter vecka; dessa kallas söndagsbokstäver. Tiderna för månens nytändningar, de s. k. gyllentalen, angåvos med de romerska siffrorna I—XIX i en viss ordningsföljd. Ett kalendarium från 1100-talets slut från Vallentuna i Uppland illustrerar denna uppställning, fig. 9, och en gotländsk runkalender från 1328, fig. 10, visar hur ett dylikt kalendarium tar sig ut översatt i runor, med söndagsbokstäverna återgivna i de sju första tecknen i runalfabetet $\mathbb{V}$ - $\mathbb{M}$ samt gyllentalen — såsom redan ovan, sid. 5, antytts — återgivna med runor, som åsatts talvärden efter sin ordning i runraden.

De icke läskunniga voro ju föga betjänta med de utskrivna

namnen på helgdagarna, vare sig dessa voro i latinsk skrift eller i runor. För deras räkning använde man sig av bilder för de olika märkesdagarna. Sådana bildalmanackor förekomma på Europas fastland i betydande antal från slutet av medeltiden och från Norden äro ett antal sådana almanackor kända huvudsakligast från 1500-talet och troligen i huvudsak av dansk härkomst, fig. 11. I vissa delar av Österrike förekomma sådana bildalmanackor ännu i dag som allmogekalendrar, fig. 12, och även från vårt land är åtminstone en sådan almanacka känd, fig. 13. Jämför man med denna en runkalender målad på papper från 1685, fig. 14, 15, och i sin tur jämför denna med bladkalendrar skurna i runor på trä, fig. 1, 4, 5, ligger förbindelsen mellan de lärda kalendrarna och de kalendrar, vi möta i våra runstavar, fig. 16—20, tydlig och klar. Vi behöva därvid blott hålla i minnet, att runorna ursprungligen erhållit sin form genom att antika bokstäver ombildats för att kunna skäras i trä, och sedan den romerska kyrkokalendern en gång »översatts» till den i landet gängse runskriften, förelågo inga som helst tekniska hinder för en vidaretransponering till folkets strecktecknade kalenderstickor. Det är denna transponering som är det specifikt svenska hos runstaven.

Och vad som gör denna ännu mer svensk är den omständigheten, att inom hela det område, runskriften omfattar, är det Sverige enbart, som vågat försöket att överföra kyrkans hela lärda kalendarium i trä och därigenom också mer än något annat land lyckats bibringa sina innebyggare det mest minutiösa kalendariska vetande. Klassisk är i detta avseende Olof Rudbecks skildring av hur han lärde sig förstå runstaven. Runstavskunskapen började nu slockna ut, och Rudbeck fick göra flera försök, innan han träffade någon, som kunde inviga honom i dess hemligheter. Men så mötte han i Distingen 1689 en gammal gråhårig bonde, som gick och sålde bast. Denne kunde icke blott sin runstav, han kunde också undervisa Rudbeck i hur man räknade ut månens tider på himlavalvet, och genom märken på gamla runstavar visste han, att nytändnings-

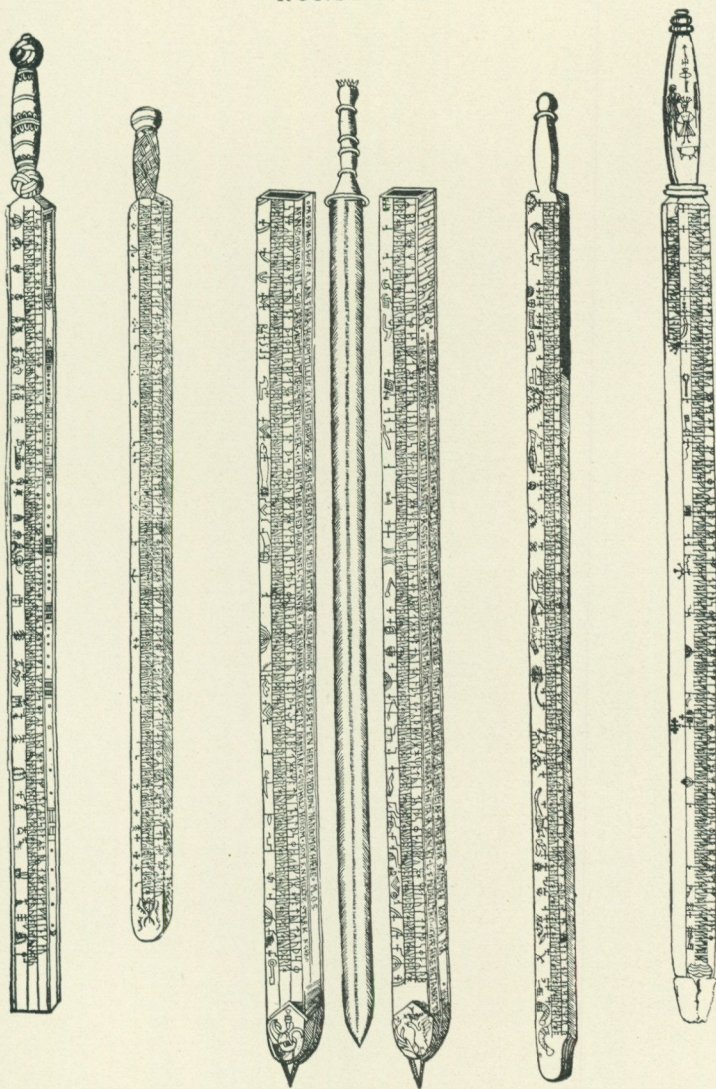


Fig. 16—20. Runstavar från Mälardalen. Fig. 16—17. Nord. mus. 174 984 och 174,980. Fig. 18. Svärd med skida av runstav. Livrustkammaren. Fig. 20. Nord. mus. 174,976. — Fig. 16—19 efter Peringsköld. Fig. 20 tecknad av Carl Hagelborg, »med Odens, Thors och Friggas bilder».

dagarna vart 300:de år flyttade sig tillbaka en dag i solåret. Det är en scientia populi, en folkets vetenskap av rent imponerande slag, som framlyser ur denna Rudbecks märkliga berättelse.

Händelsen vid Uppsala Disting 1689 är anmärkningsvärd även på annat sätt, ty det var nu som Rudbeck började på allvar studera runstaven och kom till det resultatet, att den uppfunnits av svenskarna år 1859 efter världens skapelse (Atland II, sid. 186). Vår tid drar på munnen åt en sådan slutsats, men utifrån sin samtids lärda grundsanningar är den erhållen med en kombinationskonst och en logisk skärpa, som lämna intet övrigt att önska. Här som på så många andra punkter är Rudbecks Atlantica ett ypperligt exempel på relativiteten och ofullkomligheten i alla tiders — även vår egen samtids — vetenskapliga forskning.

År 1615 hade Buræus till landets unge konung i nyårsgåva överräckt ett svärd, vars skida han låtit förfärdiga av en runstav från Täby. Svärdet och skidan äro ännu i behåll, fig. 18; den senare utgöres av en typisk uppländsk runstav, och dess smalsidor äro silverbeslagna samt försedda med följande inskrift:

GVDS STAF SOM MOISE GAFS VTHI HAND
VTAF NÖD HALP TIL SIÖ OCH TIL LAND
SÅ BEWARE GVD SWERIGIS GVSTAF
THIN HIELP HERRE SLÅ HONOM EY AF
ATH THE IV PÅ SKAMMEN KOMME MÅ
FÖR ORÆT SWRIGE [sic] STRIDE OPÅ
ALT TETTA ÆR SKEDT K: GVSTAF TIL ÆRE
DEN GOTES STAFS NAMPN MED-RÆTTA BÆRER
OCH TIL NYAR ÆR TETTA SÅ SKÆNCKT
LOF MED ALL TRO OCH ÆRA BETÆNCHT
PÅ GVD HANS HOPP I ALLAN FARA
HONOM TILL LIF OCH SIEL BEWARE
SWERIGE REGERER HAN MED RÆTT
VTAF GAMBLE KONVNG GOSTAFS ÆTT

RUNSTAVEN

EN HERRE MED DYGD MANDOM OCH ÆRE
AF VNGDOM HOLLEN TIL GOD LÆRE
KOM TIL SIT REGEMENTE VNGER
OCH FIK THER MED BÖRDAN FAST TVNGER
NÆR HAN VAR BEKRIGET AF DANMARK
GVD HALP HONOM SOM EN HIELTE STARK.

Sist läses MOS NYCOP, och på svärdsknappen finnas in-graverade riksvapnet, konungens initialer och året 1615.

Redan å sin 1599 utgivna Runtavla hade Buræus avbildat en runstav. Genom den nyss anförda undersåttliga gåvan med den åtföljande versen, som i radernas begynnelsebokstäver innehåller konungens namn, och slutligen genom ett troligen med konungens goda minne år 1628 utfärdat brev är den svenska runstavsforskningen inledd. Så kom det förutberörda memorialet 1630. Ännu så länge nöjde man sig med anteckningar och avbildningar, men på 1680-talet började runstavar även insamlas i original, och vi ha ännu i dag i behåll sådana med av Hadorphs egen hand vidfästa etiketter, innehållande uppgift om härkomst och föregående ägare.

Vad Gustav Adolf och hans gamle vän Buræus avsett, då de ryckte in utforskandet av runstaven i memorialet för rikets antikvarier, det blir nu genom Rudbeck verklighet, och för honom och hans samtid blev runstaven ett av de viktigaste bevisen för att svenskarna sedan världens begynnelse innehaft Svea rike. Redan 1690, året efter Atlantikan, utkom en liten undervisning för gemene man, hur man skulle förstå runstaven, och nu får denna en plötslig renässans uppifrån, från den lärda världen. I ett planerat runverk, varav nu endast några provtryck återstå, skulle Peringsköld ha givit oss de första vetenskapligt tillfredsställande avbildningarna av runstavar, fig. 16—19, 1714 föreläste matheseos professor Per Elvius över runstaven vid universitetet i Uppsala, nya fina runstavar skuros, som användes till spatser för av tidens herrar, stora samlingar av allmogens runstavar gjordes för Antikvitetsarkivet och för Uppsala univer-

sitet, och till utländska furstar och furstinnor och till vetenskapsens utöware eller gynnare i främmande land gingo runstavar i present såsom exempel på fornstorheten hos det folk, vars rykte ännu genljöd efter Karl XII:s sagolika bedrifter.

Svensken har anseende för att vara systematisk, och han blir gärna byråkrat. Han är också en ypperlig ingenjör. Allt detta har sin grund i ett spekulativt sinne och en starkt vetenskaplig läggning. Det är väl detta som är upphovet till att Sveriges bönder grundligare än någon annan allmogebefolkning gjort sig hemmastadda i kalendervetenskapens irrgångar. I släktled efter släktled blev runstaven bondens outhärlige rådgivare, i dess kunskap undervisade fäder sina söner och mödrar sina döttrar, runstaven blev den trogne följeslagaren på kyrkvägen eller till marknads. Såsom en av de sista bärarna av denna tradition möter oss den vithåriga bonden som går och säljer bast på Uppsala Disting 1689. Men samtidigt som han här företrädde en nästan slocknad bondelärdom, kom han att bilda upptakten till en kunskap i runstaven av helt annat slag. Av Rudbecks snille lyftes den nu upp till de akademiska katedrarna och upp till dem som stå på samhällets tinnar. Den blev ett bevis för svenskarnas urgamla odalrätt till sitt land, och den erhöll en särskild suggestivitet genom den mystik, de underliga tecknen förlänade den. Den mystiken äger den nog alltjämt både hos lekt och lärd, men i grunden är den ett ärevördigt minne från gammal bondeklokhed, liksom den även utgör ett kapitel för sig i den fosterländska forskningens och även i svenskhetens historia.